

Rädslan för de fattiga

– Om malthusianskt tankegods och behovet av kritiska perspektiv i geografiundervisning

Inledning

Klimatförändring och ojämlikhet utgör enligt FN de ”avgörande utmaningarna för vår tid” (FN 2021a, 2021b, *min översättning*). Frågor om hållbarhet och ojämlikhet är dessutom starkt sammankopplade. Exempelvis visar OXFAM i en nyligen publicerade rapport, *Confronting carbon inequality* (2020), att den rikaste tiondelen av världens befolkning historiskt stått för över hälften av de samlade utsläppen av koldioxid, samtidigt som den fattigaste hälften av världens befolkning endast stått för ca sju procent av utsläppen (OXFAM 2020).

Geografiämnet kan ses som särskilt lämpat för att behandla samband mellan hållbar utveckling och ojämlikhet, dels eftersom ämnet till sin karaktär är tvärvetenskapligt och syftar till att integrera ”naturvetenskap och samhällsvetenskap utifrån en systemsyn” (Skolverket 2011) och dels eftersom ämnets centrala innehåll är riktat mot frågor som rör befolkning, naturresurser och hållbar utveckling.

I den här artikeln tas avstamp i relationer mellan ojämlikhet och (o)hållbar utveckling inom det specifika geografiämnesinnehållet demografi (befolkningslära). Utgångspunkten är att malthusianska perspektiv på befolkning, ”knappa” resurser och hållbarhet utgår från kolonialt tanke-

gods som hierarkiserar och differentierar mellan fattiga och rika människor och att det är problematiskt om sådana perspektiv ges ett dominerande utrymme i undervisningen. I artikeln argumenteras därför för att malthusianska perspektiv måste kompletteras och utmanas av ett kritiskt perspektiv som tar utgångspunkt i ojämlikhet. Detta innebär dock inte att malthusianska idéer bör undvikas i undervisning eller att relationer mellan befolkningstillväxt och miljöförstöring inte existerar, utan poängen är att även kritiska perspektiv måste beaktas om undervisningen skall leva upp till kravet på allsidighet.

Artikeln är disponerad enligt följande. Inledningsvis återges en erfarenhet från min egen undervisning i demografi i gymnasieskolan. Därefter presenteras vad ett malthusianskt perspektiv innebär, följt av ett avsnitt med kritik mot sådana perspektiv. I det påföljande avsnittet ges en bild av malthusianska perspektiv i läromedlet *Geografi 1* (Östman 2010) för gymnasieskolan och i det näst sista avsnittet diskuteras vad ett ojämlikhetsperspektiv i demografiundervisning kan innebära. Artikeln avslutas med förslag på hur artikelns argument kan bidra till geografiundervisning, kursplaneutveckling samt framtida geografididaktisk forskning.

Befolkningsgeografi med en kolonial blick

Under mitt första år som lärare i den dåvarande kursen *Geografi A* planerade jag ett sammanhängande undervisningsmoment inom demografi som gick ut på att eleverna skulle välja ett land med hög befolkningstillväxt och analysera landets befolkningssammansättning. I läroboken fanns ett avsnitt om hur en befolkningsökning kan minska och i medföljande lärarhandledning fanns det ett förslag på en uppgift kopplat till dessa ”tekniker”. Den uppgift jag designade utifrån detta material gick i korthet ut på att eleverna skulle argumentera för vilket steg i den demografiska transitionen (en modell som visar övergången från höga till låga födelsetal och dödstal över tid) det valda landet befinner sig i för att därefter analysera möjligheterna för landet att minska befolkningsökningen. Eleverna skulle utgå från lärobokens exempel och beskriva vilka åtgärder (som exempelvis fria preventivmedel, förlängd skolgång eller bättre villkor för kvinnor inom utbildning och yrkesliv) som kunde anses lämpliga för det specifika landet. Uppgiften var ett återkommande inslag under flera år i undervisningen och sammantaget var det en väl fungerande uppgift som var uppskattad av de flesta elever. Anledningen till att uppgiften till slut togs bort från kursen berodde inte på att jag som lärare valde bort den, utan på en händelse där en elev vägrade genomföra uppgiften. Hen uttryckte att rika vita människor bör avstå från att ge fattiga länder, och framförallt fattiga kvinnor, råd om hur många barn de bör skaffa och hur de ska leva sina liv. Självklart hade eleven en poäng med denna kritik. Uppgiften utgick från flera problema-

tiska antaganden som inte tar hänsyn till ojämlika strukturer.

Ett sådant antagande är att ”utveckling” är en linjär process som följer den utveckling som skett i flera länder i det globala nord. En process där länder och samhällen antas övergå från att vara fattiga ”underutvecklade” jordbrukssamhällen till att, via utbildning, teknik och ”moderna” normer, genomgå den demografiska transitionen och bli industri- och tjänstesamhällen. Att en sådan ”utveckling” skulle vara eftersträvansvärd och dessutom möjlig tas för givet. En linjär syn på ”utveckling” bortser dock helt från att den moderna globala kapitalistiska ekonomin inte förmår att tillhandahålla arbetstillfällen för alla de fattiga människor som på senare år fått tillgång till grundläggande utbildning (Ansell *et al.* 2020). Vidare bortses från att biståndsgivare, hjälporganisationer och FN-organ i allt större utsträckning har övergivit idén om att fattiga befolkningar skall få tillgång till de sociala förmåner och de trygghetssystem som (ännu) finns på plats i flertalet rika länder (Duffield 2010, Reid 2013). Dessutom utgår ovan nämnda geografisuppgift från att befolkningstillväxt i fattiga länder är ett problem i sig, ett problem som utgör en tilltagande press på våra ”gemensamma” resurser. När fattiga människors reproduktiva mönster fokuseras förläggs orsaken till global miljöförstöring främst till fattiga människor, trots att de tillhör den del av den globala populationen som bidragit minst till att skapa problemen (Malm & Hornborg 2014). En sådan logik är i linje med en väl utbredd och seglivad syn på fattiga som oförmögna att planera inför framtiden, framförd av Thomas Malthus i slutet av 1700 talet. Denna

logik bortser även, i flera avseenden, från global ojämlikhet och koloniala maktrelationer och, hävdar jag, riskerar att behandlas på ett ensidigt vis i geografiundervisning om inte undervisningen även inkluderar ett kritiskt perspektiv som tar utgångspunkt i ojämlikhet.

Malthusianska perspektiv på befolkningsökning och resurser

I uppsatsen *An essay on the principle of population*, utgiven 1798, lade Thomas Malthus fram sin bio-ekonomiska teori om ständig obalans mellan befolkningstillväxt och möjlighet till försörjning. Malthus argumenterade för att befolkningen alltid ökar i högre takt än möjligheterna till försörjningen av densamma, vilket skapar en ständig knapphet. Enligt Malthus befinner sig således människan i en ständig kamp med naturen inom en avgränsad yta, vilket får katastrofala följder i form av krig, epidemier och svält (Dean 2015). Malthus introducerar därmed idén om att det finns en gräns för hur många människor som kan samexistera, givet tillgången till resurser, utan att andra människor påverkas negativt (se Hellberg 2020:189).

Den ursprungliga uppsatsen var ett inlägg i debatten om nödhjälp till fattiga. Malthus ([1798] 2015) argumenterar för att utdelning av mat och andra förnödenheter endast förvärrar problemet då de fattiga förökar sig utan hänsyn till möjligheter till framtida försörjning. Att lindra fattigdomen återskapar därför endast problemet och bidrar till ytterligare tillväxt av den delen av populationen som saknar möjlighet till självförsörjning.

A man who is born into a world already possessed, if he cannot get subsistence from his parents on whom he has a just demand, and if the society does not want his labour, has no claim of right to the smallest portion of food, and, in fact, has no business to be where he is. (Malthus citerad i Tellmann 2013:140)

Malthus gör därmed skillnad mellan olika grupper beroende på i vilken utsträckning dessa populationer har möjlighet att planera inför framtiden och skapa en försörjning för sig själva, en uppdelning i ”ekonomiskt liv” och det liv som han benämner ”savage-life” (Malthus [1798] 2015, se även Dean 2015, Hellberg 2020, Tellmann 2013). Detta inkluderade fattiga människor i städernas slumområden men även, och inte minst, befolkningen i kolonierna. Malthus ger otaliga, och djupt rasistiska, beskrivningar av hur de utomeuropeiska ”vilda raserna” lever ett liv i svält där de skakar av kyla och är täckta av smuts och skadedjur (se Tellmann 2013:141). Dessa fattiga populationer antas, av Malthus, sakna förmågan att planera för ett ”ekonomiskt liv” och lever i överflöd när tillfälle ges utan tanke på framtida behov. Ett liv som inte bara är skadligt för fattiga människor utan även för populationer som lever ett ekonomiskt liv, då Malthus varnade för att ”savage life would literally eat up the future for all” (Tellmann 2013:151). En sådan syn på fattiga människor i det globala syd som oförmögna att planera inför framtiden, utgörandes ett hot mot ”oss andra” kanske kan ses som tillhörandes det förgångna. Men som vi ska se är tankegodset om hotet från de fattigas reproduktiva förmåga och idén om ”knappa resurser” i

relation till befolkningens storlek ständigt återkommande.

Under andra hälften av 1900-talet växte oron för i vilken takt länder i det globala syd kunde absorbera den ökade befolkningen som tillkom till följd av minskande dödstal, vilket förflyttade problemet med överbefolkning från den globala nivån till ”underutvecklade” eller ”mindre utvecklade” länder (Dean 2015, Greene 1999). Lösningen på problemet formulerades dels i termer av att minska födelsetalen genom ekonomisk utveckling men även genom kulturella förändringar där fattiga människor skulle ta till sig nya normer och därmed ha möjlighet att fatta egna rationella beslut kring familjestorlek. Denna nymalthusianska strömning fick en rad följder med omfattande ”frivilliga” steriliseringsprogram och utbildningsinsatser världen över men var även starkt närvarande i framväxten av den moderna miljörörelsen från 1960-talet och framåt (Dean 2015:26–31).

Kopplingen mellan (över)befolkning och miljö tog fart på allvar genom utgivningen av boken *The population bomb* av biologen Paul Ehrlich ([1968] 1978). Huvudargumentet i Ehrlich bok var att överbefolkning var roten till en rad ekonomiska, sociala och miljömässiga problem och att befolkningstillväxten måste upphöra för att förhindra en ekologisk katastrof. För Ehrlich (1978) kunde jorden liknas vid ett rymdskepp med en viss bärkraft som satte gränsen för antalet människor i relation till den omgivande miljön. Att uppmuntra fattiga länder till utveckling och höjd levnadsstandard beskrivs av Ehrlich som djupt problematiskt då det inte enbart skulle leda till befolkningsökning

utan även till fler överkonsumerande populationer likt de i det globala nord (Dean 2015:31). Rädslan för fattiga populationers fertilitet och miljöpåverkan har sedan dess levt kvar inom delar av miljödiskursen och forskningen.

Nymalthusiansk retorik användes bland annat i Bruntland-rapporten från 1987 som varnar för att miljöförstöring som drivs av fattigdom är en betydande källa till konflikter och även att de fattiga befinner sig i en nedåtgående spiral utan möjlighet att ta ansvar för sin miljöpåverkan (WCED 1987, se även Bylund *et al.* (kommande), Fletcher *et al.* 2014:1200). Vidare argumenterar exempelvis nationalekonomen Jeffrey Sachs i sin bästsäljande bok *The end of poverty* från 2005, att ”one reason for a poverty trap is a demographic trap, where impoverished families choose to have lots of children ” och att befolkningsökningen bland fattiga utgör en ”enorm press” på miljön och resurstillgångar (Sachs 2005, citerad i Fletcher *et al.* 2014). Sachs hävdar även att självhushållande jordbrukare i Afrika söder om Sahara aldrig kommer att kunna försörja sina familjer förrän de minskar antalet barn per familj (Sachs 2008). Även i forskning inom hållbarhetsområdet är det malthusianska perspektivet närvarande. Engelman (2012) föreslår exempelvis nio strategier för hur befolkningsökningen kan stabiliseras genom förslag som tillgång till preventivmedel, familjeplanering och sexualundervisning. Kopnina och Washington (2016), i sin tur, framhåller förvisso den djupt problematiska överkonsumtionen i globala nord men skriver samtidigt att befolkningstillväxten i fattiga länder utgör ett stort tryck på miljön och försök

att koppla bort demografiska faktorer från miljöfrågor bortser från ”globala realiteter och trender” (s. 133 *min översättning*) som exempelvis jordens ekologiska gränser.

De malthusianska perspektiv som kopplar samman befolkningstillväxt, resurser och miljöförstöring och visar på fattiga populationers fertilitet som ett problem är således ständigt återkommande. Kritiken mot dessa perspektiv har dock varit mycket kraftfull.

Kritik mot malthusianismen och synen på ”knappa” resurser

Kritik mot malthusianska perspektiv har framförts alltsedan publiceringen av Malthus ([1798] 2015) *An essay on the principle of population*. Under 1800-talet visade exempelvis William Godwin att Malthus beräkningar på befolkningstillväxt byggde på kraftiga överskattningar och Karl Marx och Friedrich Engels kallade teorin om överbefolkning för den mest barbariska teori som någonsin existerat (Fletcher *et al.* 2014:1201). Även de nymalthusianska perspektiv som lanserades under 1900-talet var starkt kritiserade. I samband med att Ehrlichs *The population bomb* släpptes ifrågasattes de grundläggande slutsatserna om att befolkning och miljöförstöring var tätt sammankopplade. Exempelvis kunde inte de kraftigt ökade nivåerna av utsläpp i USA förklaras utifrån en motsvarande befolkningsökning (Fletcher *et al.* 2014).

Kritiken har fortsatt under de senaste decennierna inom en rad discipliner, där olika former av interventioner som syftar till att påverka fattiga människors fertilitet framhållits som rasistiska och socialt orättvisa (ex Fletcher *et al.* 2014, Hart-

mann 2004, Robbins 2012). Forskare inom politisk ekologi har exempelvis framfört att malthusianska argument som lägger ansvaret för fattigdom och miljöförstöring på de fattiga själva bortser från de ekonomiska strukturer inom neoliberal kapitalism som möjliggör omfattande utvinning av naturresurser för exportmarknader. Överbefolkning ses inom detta fält som ett sätt att flytta över ansvaret för problem med fattigdom, hunger och miljöförstöring till den delen av världens befolkning som dels har de minsta ekologiska avtrycken och dels har minst tillgång till resurser och makt (Fletcher *et al.* 2014:1202). Att beskylla fattiga bönder i det globala syd och ansvariggöra dem för att förstöra den orörda naturen innebär ”the greening of hate”, en syn på människor i det globala syd som överensstämmer med tankegods framfört av utpräglade rasistiska grupperingar (Hartmann 2004). I kontrast till sådana föreställningar framhåller Hartmann att fattiga människor ofta tvingas in i ohållbart resursutnyttjande genom den brist på alternativ som råder när mark och naturresurser i allt större utsträckning tas i anspråk av det globala kapitalet. På så vis bidrar malthusianismen till att utse fattiga populationer till syndabock och avleder uppmärksamheten från strukturell ojämlikhet, en avledningsmanöver som enligt Hartmann kommer till uttryck i allt från media och policydokument till utbildning (Hartmann 2004).

Även den andra delen av sambandet befolkning/resurser har varit föremål för kritisk granskning, bland annat inom kritisk hydro-social forskning om knapphet i relation till vattenresurser (ex Hellberg 2018, 2020, Johnston 2003, Mehta 2001).

Begreppet knapphet (scarcity) ses inom detta fält inte som något absolut utan relativt och konstruerat, alltså att det råder knapphet av en resurs i förhållande till vad som anses vara tillräckligt i relation till olika befolkningar och användningsområden (Hellberg 2020:191). Exempelvis kan det anses råda brist, eller knapphet, på vatten både i relation till en mer välbärgad befolknings behov av att vattna gräsmattan eller fylla poolen medan knapphet även används för att fördela och ransonera tillgången till vatten för husbehov och grundläggande hygien inom fattigare samhällen. Ett sådant kritiskt konstruktivistiskt perspektiv på knapphet ställer frågor kring hur knapphet konstrueras, vem som påverkas och vem som gynnas samt blottlägger de maktrelationer som inte ryms inom en konventionell syn på ”knappa” resurser (Hellberg 2020:191, Mehta 2010). Sammanfattningsvis är kritiken av malthusianska perspektiv samt en konventionell syn på knapphet som något absolut, riktad mot den inbyggda differentiering som görs mellan fattiga och rika. De fattiga målas enligt denna kritik ut som oförmögna att ta ansvar för den egna fertiliteten samt planera inför sin framtid, vilket i sin tur antas leda till en framtida katastrof där en allt större befolkning utgör ett allt större tryck på gemensamma ”knappa” resurser. Att granska sådana antaganden utifrån ett (o)jämlighetsperspektiv kan dock möjliggöra att denna differentiering och hierarkisering mellan fattiga och rika synliggörs, att resurser inte är ”gemensamma” utan riskerar att fördelas utifrån ojämlika globala ekonomiska mönster. Ett sådant kritiskt (o)jämlighetsperspektiv på befolkning och resurser

är nödvändigt för att komplettera och utmana malthusianska perspektiv i en allsidig geografiundervisning.

Malthusianska perspektiv i ett geografiläromedel

I detta avsnitt ges exempel på malthusianska perspektiv kopplat till geografiundervisning. Avsnittet utgår dock enbart från ett geografiläromedel för gymnasieskolan och materialet är således kraftigt begränsat. Avsnittet syftar därför inte till att representera en bild över malthusianska perspektiv i geografiundervisningen i Sverige. Inte heller är syftet att granska det valda läromedlet utifrån om det är lämpligt eller ej för geografiundervisning. Tvärtom anser jag att läromedlet tar upp flera viktiga perspektiv på geografi och boken har varit till stor hjälp under de tio år jag själv valt att använda den i min undervisning. Snarare ska avsnittet ses som *ett* exempel på att malthusianskt tankegods förekommer i sammanhang som är kopplade till geografiundervisning. Ett exempel som kan användas för att initiera en kritisk diskussion om undervisning om befolkning, resurser och miljö i geografifämnet utifrån ett ojämlikhetsperspektiv.

Boken *Geografi 1* av Peter Östman (2010) är den senaste utgåvan av ett läromedel med mycket stor spridning inom den svenska gymnasieskolan. I bokens avsnitt om hållbar utveckling under rubriken ”hot mot hållbar utveckling” behandlas områden som ”mänskligheten måste finna lösningar på” (Östman 2010:55). Det första problem som tas upp är ”befolkningsökning” och att ”folkökningen leder till ett för stort tryck på ekosystem

och naturresurser, dvs att antalet människor blir alltför stort i förhållande till vad naturen tål”. Vidare står att läsa att befolkningshotet kan avväjas eller minskas genom politiska beslut som ”påverkar vuxna att inte skaffa många barn”, en politik som ökar människors välfärd och trygghet, vilket i sin tur leder till att minska ”deras önskan att skaffa fler barn än vad de och ekosystemen kan klara av”. Genom dessa citat går det tydligt att se att delar av texten följer en malthusiansk logik. Kopplingen mellan befolkningstillväxt och absolut ändliga resurser är klart framskriven som en av mänsklighetens viktigaste utmaningar. Vägen till lösning på ”problemet” antas vara att (fattiga) människors reproduktiva förmåga ska kontrolleras så att dessa människor inte skaffar fler barn än vad *de* klarar av. Här finns en tydlig koppling till Malthus tankar om att fattiga människor inte förväntas att själva kunna planera för sin framtida ekonomi och familjeförsörjning, ett liv skiljt från det ansvarsfulla ”ekonomiska liv” som levs av populationer i det globala nord.

Därefter tar Östman (2010:55) upp problemet med ”livsstil”. Här beskrivs hur den ekonomiska tillväxt som gett rika populationer bättre livsvillkor även skapat ohållbara livsstilar med allt för stort tryck på naturresurser och påverkan på miljön. Fattiga människor beskrivs också vilja ta del av den konsumtionslivsstil som rika människor har och problemet som måste lösas är att möjliggöra tillväxt för fattiga som inte hotar ekosystemen. En sådan lösning beskrivs i texten som främst avhängigt rika länder eftersom ”vi i de rika delarna av världen måste hjälpa till med kunskap, teknik och kapital” för att få till en föränd-

ring (Östman 2010: 55). Vidare framhålls att befolkningen i de rika länderna även måste vara beredda att ändra sin livsstil i linje med en hållbar utveckling genom effektivare resursutnyttjande och återvinning, exempelvis genom förslag som att köpa ”mat och kläder som framställs på ett sätt som är skonsamt för miljön” (Östman 2010:56). I texten berörs således problemet med rika populationers överkonsumtion och skillnader mellan olika livsstilar. Ojämlighet berörs dock inte explicit och ordet ojämlikhet eller liknande ord förekommer ej. Skillnaden i livsstil mellan rika och fattiga beskrivs inte som producerat av olika ojämlika maktrelationer och ekonomiska faktorer utan riskerar att ses som ett naturligt tillstånd som de rika länderna nu måste ta ansvaret för genom sin överlägsenhet i teknik och kunskap. Att det är kunskap och teknik från länder i det globala nord som skapat nuvarande ohållbara tekniska och ekonomiska system bortses ifrån och möjligheten för kunskaps- och tekniköverföring i motsatt riktning är inte en idé som behandlas i texten. Resurser ses även som knappa/ändliga i dess absoluta betydelse genom konstaterandet att det är ohållbart om fattiga skulle få samma tillgång till resursutnyttjande som populationer i det globala nord haft i decennier. Det relativa perspektivet på knapphet kopplad till ojämlik fördelning av resurser ges däremot inte utrymme i denna del av texten.

Vidare beskrivs problematiken kring befolkningstillväxt i avsnittet ”blir vi för många?” (Östman 2010:68–69). Sammantaget är det både argument som visar på att tillgången till mat är ojämnt fördelad mellan olika länder och populationer men även här finns malthusianska perspek-

tiv med, både implicita och explicita. Det konstateras först att den snabba befolkningsökningen i ”utvecklingsländerna” hela tiden hotar att ”öka fattigdomen och bristen på mat” samt att jorden redan kan ses som ”överbefolkad” givet att alla människor inte kan åtnjuta ett liv med hälsovård, näringsriktig mat, utbildning och bostad. Därpå följer mer explicita kommentarer kring Malthus teorier under rubriken ”Folkökningar och resurstillgångar – två olika synsätt” (Östman 2010). Malthus teori beskrivs utifrån de grundläggande premisserna att folkmängden ökar snabbare än tillgången på livsmedel och att när resurstaket nås tvingar svält, sjukdomar och krig ”ned befolkningens storlek till en nivå i balans med områdets resurser” (Östman 2010: 69). Intressant är att när kritik av Malthus beskrivs är det kritik i form av att den handel och teknikutveckling som skett möjliggjort att livsmedelsproduktionen kunnat ökas i större utsträckning än vad Malthus beräknat, men, framhåller Östman, ”sett i ett globalt perspektiv har han naturligtvis rätt i att jordens befolkning inte kan överstiga jordens samlade försörjningsresurser” (Östman 2010: 69).

Sammantaget kan konstateras att läromedlet *Geografi 1* i flera delar ger en bild av sambandet mellan befolkning, resurser och (o)hållbar utveckling som överensstämmer med ett malthusianskt synsätt om att fattiga populationernas fortplantning utgör en ständigt förestående katastrof. När kritik mot Malthus tas upp nämns att resurstaket går att höja genom arbete, kapital och modern teknik och de ”två olika synsätt” som finns representerade är således begränsade till malthusianism och teknikoptymism. De grundläggande antaganden

som varit särskilt intressanta för argumentationen i den här artikeln – att malthusianska perspektiv differentierar och hierarkiserar mellan ”outvecklat” och utvecklat ekonomiskt liv – lyser med sin frånvaro. Ett tillägg av ett kritiskt perspektiv, som sätter ojämlikhet, ojämnt utbyte och miljöbelastningsförskjutning i fokus, hade öppnat upp för en analys av global ojämlikhet och hur fattiga människor produceras som skyldiga till nuvarande och kommande miljöproblem och katastrofer, trots att de inte varit med och skapat dem.

Ett (o)jämlighetsperspektiv på resurser och befolkning inom geografiämnet

Debatten om relationen mellan befolkningstillväxt, resursförbrukning och miljöpåverkan har, som visats ovan, pågått under mer än två århundraden. Det malthusianska perspektivet, och kritik av det samma, har i detta sammanhang varit ständigt återkommande i både samhällsdebatt och forskning. Hur dessa perspektiv hanteras i geografiundervisning inom demografi och hållbar utveckling är dock en empirisk fråga för framtida forskning. Kritiska perspektiv på Malthus befolkningsteori har, utifrån mina eftersökningar, inte varit närvarande i någon större utsträckning inom det geografididaktiska forskningsfältet. Mer forskning behövs således för att förstå hur det malthusianska perspektivet hanteras i geografiundervisning samt hur elever förstår och problematiserar relationer mellan befolkning, resurser, hållbar utveckling och ojämlikhet.

Perspektiv som utgår från (o)jämlighet är dock med stor säkerhet vanligt förekom-

mande i många geografiklassrum runt om i Sverige. Det framgår även av ämnesplanen i geografi för gymnasieskolan att sambandet mellan hållbar utveckling och ojämlikhet är en del av geografiämnets kärna, genom formuleringar om ”resurstillgångar och resursernas ojämna fördelning” samt att etiska frågor ska kopplas till ”alternativa och möjliga vägar till social rättvisa och hållbar utveckling” (Skolverket 2011). Men trots dessa formuleringar, så lyser orden *ojämlikhet* eller *jämlikhet* med sin frånvaro i ämnesplanen för gymnasiet. Faktum är att ojämlikhet eller varianter av ordet inte nämns vare sig i kursplanen för geografi i grundskolan eller i ämnesplanen för geografi i gymnasiet – förutom en formulering om ”ojämlika levnadsvillkor i världen” i det centrala innehållet för ÅK 4–6 (en formulering som dessutom är borttagen i de nya kursplaner som börjar gälla från och med juli 2022). Givet att FN lägger så stor vikt vid ojämlikhet (se inledningen) samt att både den globala och intranationella ojämlikheten är avgrundsdjup (Milanovic 2017, 2019; Therborn 2013), är frånvaron av ordet inom geografikursplanerna både förbryllande och oroväckande.

Argumentet i denna artikel är att geografiundervisning som rör miljöförstöring även måste beakta ett kritiskt perspektiv på (o)jämlikhet (se även Knutsson *et al.* 2021). I demografiområdet, vilket varit föremål för intresset här, kan detta innebära följande. För det första måste eleverna ges möjlighet att reflektera över hur olika handlingsalternativ påverkar fattiga och rika populationer samt hur olika problem och lösningar produceras och framställs. I exemplet ovan med den uppgift jag gav

till mina elever presenteras ”lösningen” på ett problem i form av att befolkningsökningen bland fattiga måste minskas. Därmed skapas även den implicita problemformuleringen, att det är fattiga människor som utgör det stora hotet mot vår gemensamma miljö. Viktiga frågor att ställa i undervisningen i relation till detta kan vara: Hur framställs problemet och vilka andra sätt att framställa problemet kan finnas? Hur ansvariggörs fattiga och rika i relation till befolkning och resursförbrukning? Vilka underliggande ekonomiska, sociala och rumsliga strukturer påverkar olika gruppers handlingsmöjligheter när det kommer till hållbar utveckling? Hur konstrueras olika ”hållbara livsstilar” som önskvärda och vilka möjligheter finns för fattiga respektive rika att leva upp till sådana konstruktioner? För det andra är det viktigt att i undervisning granska en malthusiansk syn på fattiga som oförmögna att planera inför, och bestämma över, sina liv och sin framtid. Detta kan göras genom att invanda tankesätt – där fattiga populationer utmålas som orsaken till, och ansvariga för, den ”överbefolkning” som sägs hota framtiden för alla människor – blottläggs och analyseras. För det tredje kan ett kritiskt perspektiv som utgår från ojämlikhet fokusera hur fördelningen av resurser och konstruktionen av ”knapphet” sker i relation till olika populationer. Här kan ovan nämnda frågor från den hydro-sociala forskningen användas: Hur konstrueras knapphet i relation till fattiga och rika och vem påverkas och vem gynnas av sådana konstruktioner? Sammantaget sätter således ett (o)jämlighetsperspektiv fokus på praktiker och idéer som differentierar och hierarkiserar mellan olika populationer

samt de ekonomiska, sociala och rumsliga förhållanden som skapat och återskapar ojämlika förutsättningar för fattiga och rika (se Hellberg & Knutsson 2018a, 2018b).

Slutligen, för att vara tydlig, vill jag återigen framhålla att olika perspektiv bör ges utrymme i geografiundervisning. Ett argumenterande för kritik av malthusianska perspektiv och absolut knapphet innebär således inte att relationer mellan befolkningstillväxt, resurser och miljöförstöring inte existerar och därmed att sådana teman bör undvikas i undervisningen. Däremot hoppas jag att artikeln tydliggjort att sådana framställningar alltid ska behandlas med försiktighet och att kritiska perspektiv med fokus på ojämlika strukturer alltid bör utgöra ett viktigt inslag i geografiundervisning.

Konklusion och vägar framåt

I artikeln har samband mellan befolkning, resurser, hållbar utveckling och ojämlikhet diskuterats. Malthusianska perspektiv på befolkning och resursförbrukning har presenterats och ett läromedel i geografi för gymnasieskolan har använts för att visa på exempel av nutida användning av dessa perspektiv. I artikeln har argument framförts av vikten av att kritiska perspektiv som utgår från (o)jämlighet bör utgöra en viktig del av en allsidig undervisning. Utifrån innehållet i artikeln presenteras därför avslutningsvis tre förslag som jag anser vara av vikt för geografiundervisning och geografididaktisk forskning. För det första bör begreppet ojämlikhet ges en framträdande roll i framskrivningen av kommande kurs- och ämnesplanerna för geografiäm-

net. För det andra behövs mer forskning om hur samband mellan befolkning, resurser och hållbar utveckling behandlas inom skolan samt hur elever förstår dessa samband (se exempelvis Dessen Jankell 2020 om synliggörandet av ”den andre” i relation till miljöfrågor inom geografi). Slutligen är min förhoppning att de kritiska perspektiv som redogjorts för ovan alltid ska beaktas och utgöra ett komplement till malthusianska perspektiv inom ämnesområden som berör demografi och hållbar utveckling. Sådana kritiska perspektiv med utgångspunkt taget i (o)jämlighet ska således vara ett självklart inslag i en allsidig geografiundervisning.

*

Arbetet med den här artikeln genomfördes inom ramen för det av Vetenskapsrådet finansierade projektet *Utbildning för hållbar utveckling i en ojämlik värld: populationer, kunskap(er) och livsstilar* (Vetenskapsrådet 2018-04029).

Referenser

- Ansell, Nicola; Peggy Froerer; Roy Huijsmans; Claire Elisabeth Dungey; Arshima Champa Dost & Piti (2021) Educating ‘surplus Population’: Uses and Abuses of Aspiration in the Rural Peripheries of a Globalising World, *Fennia* 198(1–2): 17–38.
- Bylund, Linus; Sofie Hellberg & Benjamin Knutsson (Kommande artikel) ‘We must urgently learn to live differently’: The biopolitics of ESD for 2030, *Environmental Education Research*.
- Dean, Mitchell (2015) The Malthus effect: Population and the liberal government of life, *Economy and Society* 44(1): 18–39.

- Dessen Jankell, Lotta (2020) Geografiämnet synliggör komplexa samband i en orolig tid, *Geografiska notiser* 78(1–2): 37–52.
- Duffield, Mark (2010) The Liberal Way of Development and the Development—Security Impasse: Exploring the Global Life-Chance Divide, *Security Dialogue* 41(1): 53–76.
- Ehrlich, Paul (1978) *The population bomb*, New York, Ballantine Books.
- Engelman, Robert (2012) Nine Population Strategies to Stop Short of 9 Billion, i L Starke (red) *State of the World 2012*, Island Press/Centre for Resource Economics.
- Fletcher, Robert; Jan Breiting & Valerie Pule (2014) Barbarian Hordes: The Overpopulation Scapegoat in International Development Discourse, *Third World Quarterly* 35(7): 1195–215.
- FN (2021a) *Climate change*, Hämtad från: <https://www.un.org/en/global-issues/climate-change>
- FN (2021b) *Inequality – a defining challenge of our time*, Hämtad från: <https://www.un.org/es/desa/inequality-%E2%80%93-defining-challenge-our-time>
- Greene, R Walter (1999) *Malthusian worlds: U.S. leadership and the governing of the population crisis*, Oxford, Westview Press.
- Hartmann, Betsy (2004) *Conserving racism: the greening of hate at home and abroad*, Tillgänglig via: <https://sites.hampshire.edu/popdev/conserving-racism-the-greening-of-hate-at-home-and-abroad-2/>
- Hellberg, Sofie (2018) *The Biopolitics of Water: Governance, Scarcity and Populations*, London, Routledge.
- Hellberg, Sofie (2020) Scarcity as a means of governing. Challenging neoliberal hydromentality in the context of the South African drought, *Environment and Planning E: Nature and Space* 3(1): 186–206.
- Hellberg, Sofie & Benjamin Knutsson (2018a) Don efter population? Utbildning för hållbar utveckling och det globala biopolitiska GAPet, *Pedagogisk Forskning i Sverige* 23(3–4): 172–191.
- Hellberg, Sofie & Benjamin Knutsson (2018b) Sustaining the life-chance divide? Education for sustainable development and the global biopolitical regime, *Critical Studies in Education* 59(1): 93–107.
- Johnston, Barbara R (2003) The political ecology of water: An introduction, *Capitalism, Nature, Socialism* 14(3): 73–90.
- Knutsson, Benjamin; Linus Bylund; Sofie Hellberg & Jonas Lindberg (2021) *Nytt globalt utbildningsramverk riskerar cementera ojämlikhet*, Omvärlden, Tillgänglig via: <https://www.omvarlden.se/opinion/debatt/nytt-globalt-utbildningsramverk-riskerar-cementera-ojamlikhet>
- Kopnina, Helen & Haydn Washington (2016) Discussing why population growth is still ignored or denied, *Chinese Journal of Population Resources and Environment* 14(2): 133–143.
- Malm, Andreas & Alf Hornborg (2014) The geology of mankind? A critique of the Anthropocene narrative, *The Anthropocene Review* 1(1): 62–69.
- Malthus, Thomas ([1798] 2015) *An Essay on the Principles of Population and Other Writings*, London, Penguin Classics.
- Mehta, Lyla (2001) The manufacture of popular perceptions of water scarcity: Dams and water-related narratives in Gujarat, India. *World Development* 29(12): 2025–2041.
- Milanovic, Branko (2017) *Global ojämlikhet: nya perspektiv i globaliseringens tidevarv*, Göteborg, Daidalos.
- Milanovic, Branko (2019) *Capitalism, Alone: The future of the system that rules the world*, London, Harvard University Press.
- OXFAM (2020) *Confronting Carbon Inequality*, Oxfam International.
- Reid, Julian (2013) Interrogating the neoliberal biopolitics of the sustainable development-resilience nexus, *International Political Sociology* 7(4): 353–367.
- Robbins, Paul (2012) Political ecology: a critical introduction – Critical introductions to geography, Malden, Wiley.
- Sachs, Jeffrey (2008) *Common wealth: Economics for a crowded planet*, New York, Penguin.

- Skolverket (2011) Ämnesplan för Geografi, Stockholm, Skolverket.
- Tellman, Ute (2013) Catastrophic populations and the fear of the future: Malthus and the genealogy of liberal economy, *Theory, Culture and Society* 30(2): 135–155.
- Therborn, Göran (2013) *The killing fields of inequality*, Cambridge, Polity Press.
- WCED (1987) *Our Common Future*, Oxford, Oxford University Press.
- Östman, Peter (2010) *Geografi 1*, Stockholm, Liber.

Linus Bylund, Doktorand, Institutionen för didaktik och pedagogisk profession, Göteborgs Universitet
E-post: linus.bylund@gu.se